

Rachunek prawdopodobieństwa i statystyka

Piotr Sokołowski

Materiały powtórkowe

Spis treści

1. Część I - prawdopodobieństwo klasyczne	5
1.1. Aksjomatyczna definicja prawdopodobieństwa	5
1.2. Co, gdy zdarzenia nie są równie prawdopodobne	5
1.3. Podstawowe własności prawdopodobieństwa	5
1.4. Klasyczna definicja prawdopodobieństwa	6
1.4.1. Przeliczalny zbiór zdarzeń elementarnych	6
1.4.2. Paradoks Bertranda	6
1.4.3. Subaddytywność prawdopodobieństwa	6
1.4.4. Wzór włączeń i wyłączeń	7
1.4.5. Twierdzenie o ciągłości	7
1.5. Prawdopodobieństwo warunkowe	7
1.5.1. Wzór łańcuchowy	7
1.6. Prawdopodobieństwo całkowite	8
1.6.1. Rozbicie przestrzeni	8
1.6.2. Wzór Bayesa	8
1.7. Niezależność zdarzeń	8
1.7.1. Niezależność wielu zdarzeń	8
1.7.2. Własności	9
1.8. Schemat Bernoulliego	9
1.8.1. Twierdzenie	9
1.9. Lemat Borela-Cantelliego	9
1.9.1. Lemat 1	10
1.9.2. Lemat 2	10
2. Część II - Zmienna losowa	10
2.1. Zmienna losowa	10
2.2. Rozkład prawdopodobieństwa	10
2.3. Rozkłady dyskretne	10
2.3.1. Rozkład rzutu kością	10

2.4. Rozkład Bernoulliego	11
2.5. Rozkład geometryczny	11
2.6. Rozkłady ciągłe	11
2.6.1. Stwierdzenie 1	11
2.6.2. Stwierdzenie 2	12
2.6.3. Rozkład jednostajny	12
2.7. Rozkład wykładniczy	12
2.8. Dystrybuanta	12
2.8.1. Własności	12
2.8.2. Twierdzenie	13
2.9. Działania na rozkładzie zmiennej losowej	13
2.10. Wartość oczekiwana	13
2.10.1. Przypadek dyskretny	13
2.10.2. Przypadek ciągły	13
2.11. Wartość oczekiwana dla funkcji od zmiennej losowej	14
2.11.1. Przypadek dyskretny	14
2.12. Własności wartości oczekiwanej	14
2.12.1. Twierdzenie	14
2.12.2. Stwierdzenie	14
2.13. Wariancja	15
2.13.1. Twierdzenie (własności)	15
2.14. Momenty	15
2.15. Kowariancja	15
2.16. Współczynnik korelacji	15
2.16.1. Twierdzenie	16
2.17. Rozkłady	16
2.17.1. Rozkłady brzegowe	16
2.18. Typy rozkładów wektora losowego	16
2.18.1. Rozkład dyskretny	16
2.18.2. Rozkład ciągły	16
2.19. Dystrybuanta wektora losowego	16
2.20. Wartość oczekiwana wektora losowego	17
2.21. Macierz kowariancji	17
2.22. Niezależność zmiennych losowych	17
2.22.1. Niezależność rozkładów dyskretnych	17
2.22.2. Niezależność rozkładów ciągłych	17
2.23. Niezależność funkcji od niezależnych zmiennych losowych	18
2.24. Wartość oczekiwana iloczynu zmiennych losowych	18
2.25. Wariancja sumy niezależnych zmiennych losowych	18
2.26. Sploty	18
2.26.1. Splot zmiennych dyskretnych	18
2.26.2. Splot zmiennych ciągłych	19
2.27. Nieskończone ciągi zmiennych niezależnych	19

2.28. Rozkład warunkowy	19
2.28.1. Rozkład warunkowy dla zmiennej dyskretnej	19
2.28.2. Rozkład warunkowy dla zmiennej ciągłej	19
2.29. Warunkowa wartość oczekiwana	20
2.29.1. Wartość oczekiwana rozkładu warunkowego	20
2.29.2. Twierdzenie	20
2.29.3. Warunkowa wartość oczekiwana zmiennej losowej	20
2.29.4. Warunkowa wartość oczekiwana zmiennej losowej Y pod warunkiem zmiennej losowej X	21
2.29.5. Własności warunkowej zmiennej losowej	21
3. Część III - statystyka	21
3.1. Nierówność Czebyszewa	21
3.1.1. Nierówność Markowa	21
3.1.2. Nierówność Czebyszewa-Bienaymé	22
3.1.3. Wykładnicza nierówność Czebyszewa	22
3.2. Prawa Wielkich Liczb	22
3.2.1. Prawo Wielkich Liczb Bernoulliego	22
3.2.2. Słabe Prawo Wielkich Liczb (SPWL)	22
3.2.3. Mocne Prawo Wielkich Liczb Bernoulliego	23
3.2.4. Twierdzenie Kołmogorowa	23
3.2.5. Mocne Prawo Wielkich Liczb (MPWL) Kołmogorowa	23
3.3. Twierdzenia Poissona	23
3.3.1. Twierdzenie Poissona	23
3.3.2. Twierdzenie	24
3.4. Rozkład Gaussa	24
3.5. Centralne Twierdzenie Graniczne (CTG)	24
3.5.1. Wersja najprostrza	24
3.5.2. Twierdzenie de Moivre'a-Laplace'a	24
3.5.3. Twierdzenie Berry-Esséen	25
3.6. Populacja i próba	25
3.7. Średnia i częstość	25
3.7.1. Średnia ("cechy ilościowe")	25
3.7.2. Częstość ("cechy jakościowe")	25
3.8. Estymatory	26
3.8.1. Wartość estymatora	26
3.8.2. Obciążenie estymatora	26
3.8.3. Estymator nieobciążony	26
3.8.4. Estymator nieobciążony o minimalnej wariancji (NMW)	26
3.9. Błędy	26
3.9.1. Błąd średniokwadratowy	26
3.9.2. Estymator dopuszczalny	27
3.9.3. Błąd standardowy	27

1. Część I - prawdopodobieństwo klasyczne

1.1. Aksjomatyczna definicja prawdopodobieństwa

Prawdopodobieństwem nazywamy funkcję P o wartościach rzeczywistych, określoną na σ -ciele zdarzeń $\mathcal{F} \subset 2^\Omega$, spełniającą warunki:

1. $P(A) \geq 0$ dla każdego $A \in \mathcal{F}$
2. $P(\Omega) = 1$
3. Jeżeli dla $A_1, A_2, \dots \in \mathcal{F}$ parami rozłącznych (tzn. $A_i \cap A_j = \emptyset$, gdy $i \neq j$ dla $i, j \in \mathbb{N}_+$), to

$$P\left(\bigcup_{i=0}^{\infty} A_i\right) = \sum_{i=0}^{\infty} P(A_i)$$

Trójkę $(\Omega, \mathcal{F}, P)$ nazywamy przestrzenią probabilistyczną

1.2. Co, gdy zdarzenia nie są równie prawdopodobne

Niech $\Omega = \{\omega_1, \dots, \omega_n\}$, $\mathcal{F} = 2^\Omega$ i ponadto niech będą dane nieujemne liczby $p_1, \dots, p_n$ takie, że $p_1 + \dots + p_n = 1$. Dla każdego zbioru $A = \{\omega_{i_1}, \dots, \omega_{i_k}\}$ definiujemy

$$P(A) = \sum_{j=1}^k p_{i_j}$$

Wtedy $(\Omega, \mathcal{F}, P)$ jest przestrzenią probabilistyczną

1.3. Podstawowe własności prawdopodobieństwa

Jeżeli $(\Omega, \mathcal{F}, P)$ jest przestrzenią probabilistyczną i $A, B, A_1, \dots, A_n \in \mathcal{F}$, to:

1. $P(\emptyset) = 0$
2. Jeżeli dla $A_1, A_2, \dots, A_n$ parami rozłącznych (tzn. $A_i \cap A_j = \emptyset$, gdy $i \neq j$ dla $i, j \in \mathbb{N}_+$), to

$$P\left(\bigcup_{i=1}^n A_i\right) = \sum_{i=1}^n P(A_i)$$

3. $P(A') = 1 - P(A)$
4. Jeżeli $A \subset B$, to $P(B \setminus A) = P(B) - P(A)$
5. Jeżeli $A \subset B$, to $P(A) \leq P(B)$
6. Dla dowolnego A zachodzi $P(A) \leq 1$
7. $P(A \cup B) = P(A) + P(B) - P(A \cap B)$

1.4. Klasyczna definicja prawdopodobieństwa

Przyjmijmy, że zbiór zdarzeń elementarnych Ω jest skończony, a same zdarzenia elementarne jednakowo prawdopodobne. Wówczas prawdopodobieństwo zdarzenia $A \subset \Omega$ wynosi

$$P(A) = \frac{\#A}{\#\Omega}$$

Powyższy wzór nazywany jest klasyczną definicją prawdopodobieństwa

1.4.1. Przeliczalny zbiór zdarzeń elementarnych

Założmy, że $\Omega = \{\omega_1, \omega_2, \dots\}$ i $\{\omega_i\} \in \mathcal{F}$ dla dowolnego $i \in \mathbb{N}$, oraz że p jest prawdopodobieństwem. Wówczas każdy zbiór $A = \{\omega_{i_1}, \omega_{i_2}, \dots\} \subset \Omega$ jest zdarzeniem, a ponadto

$$P(A) = \sum_{k \geq 1} p_{i_k}$$

gdzie $p_i = P(\{\omega_i\})$

Uwaga: Na zbiorze przeliczalnym i nieskończonym prawdopodobieństwo nie może być rozłożone równo!

1.4.2. Paradoks Bertranda

Na okręgu o promieniu $r = 1$ skonstruowano losowo cięciwę AB . Jaka jest szansa, że będzie ona dłuższa niż bok trójkąta równobocznego wpisanego w okrąg?

1.4.3. Subaddytywność prawdopodobieństwa

Niech $(\Omega, \mathcal{F}, P)$ będzie przestrzenią probabilistyczną, oraz niech $\{A_i\}_{i=1}^n \subset \mathcal{F}$ dla pewnego $n \in \mathbb{N}$. Wówczas

$$P\left(\bigcup_{k=1}^n A_k\right) \leq \sum_{k=1}^n P(A_k)$$

1.4.4. Wzór włączeń i wyłączeń

Niech $(\Omega, \mathcal{F}, P)$ będzie przestrzenią probabilistyczną. Dla dowolnego $\{A_i\}_{i=1}^n \subset \mathcal{F}$ zachodzi

$$P(A_1 \cup \dots \cup A_n) = \sum_{1 \leq i \leq n} P(A_i) - \sum_{1 \leq i_1 < i_2 \leq n} P(A_{i_1} \cap A_{i_2}) + \dots + (-1)^{n+1} \cdot P(A_1 \cap \dots \cap A_n)$$

1.4.5. Twierdzenie o ciągłości

Niech $(\Omega, \mathcal{F}, P)$ będzie przestrzenią probabilistyczną.

1. Jeżeli $\{A_n\}_{n=1}^{\infty} \subset \mathcal{F}$, oraz dla dowolnego $n \in \mathbb{N}$, $A_n \subset A_{n+1}$ (nazywamy A_n wstępującą rodziną zdarzeń) i $\bigcup_{n=1}^{\infty} A_n = A$, to

$$P(A) = \lim_{n \rightarrow \infty} P(A_n)$$

2. Jeżeli $\{A_n\}_{n=1}^{\infty} \subset \mathcal{F}$, oraz dla dowolnego $n \in \mathbb{N}$, $A_{n+1} \subset A_n$ (nazywamy A_n zstępującą rodziną zdarzeń) i $\bigcap_{n=1}^{\infty} A_n = A$, to

$$P(A) = \lim_{n \rightarrow \infty} P(A_n)$$

1.5. Prawdopodobieństwo warunkowe

Prawdopodobieństwem warunkowym zajścia zdarzenia A pod warunkiem zajścia zdarzenia B , gdzie $P(B) > 0$, nazywamy liczbę

$$P(A|B) = \frac{P(A \cap B)}{P(B)}$$

Uwaga: Pisząc $P(A|B)$ zawsze milcząco zakładamy, że $P(B) > 0$

1.5.1. Wzór łańcuchowy

Jeżeli zdarzenia $A_1, A_2, \dots, A_n$ spełniają warunek $P(A_1 \cap \dots \cap A_{n-1}) > 0$ to

$$P(A_1 \cap \dots \cap A_n) = P(A_1) \cdot P(A_2|A_1) \dots P(A_n|A_1 \cap \dots \cap A_{n-1})$$

1.6. Prawdopodobieństwo całkowite

Jeżeli $\{H_1, H_2, \dots, H_n\}$ jest rozbiem Ω na zdarzenia o dodatnim prawdopodobieństwie, to dla dowolnego zdarzenia A

$$P(A) = \sum_{i=1}^n P(A|H_i) \cdot P(H_i)$$

1.6.1. Rozbicie przestrzeni

Rozbiciem przestrzeni Ω nazywamy rodzinę zdarzeń $\{H_i\}_{i \in I}$, które parami wykluczają się, ich suma zaś jest równa Ω

1.6.2. Wzór Bayesa

Jeżeli $\{H_i\}_{i \in I}$ jest przeliczalnym rozbiem Ω na zdarzenia o dodatnim prawdopodobieństwie oraz $P(A) > 0$, to dla dowolnego $j \in I$ mamy

$$P(H_j|A) = \frac{P(A|H_j) \cdot P(H_j)}{\sum_{i \in I} P(A|H_i) \cdot P(H_i)}$$

1.7. Niezależność zdarzeń

Zdarzenia A i B nazywamy niezależnymi, gdy

$$P(A \cap B) = P(A) \cdot P(B)$$

Alternatywnie: zdarzenie B nie zależy od zdarzenia A , gdy

$$P(B|A) = P(B)$$

1.7.1. Niezależność wielu zdarzeń

Zdarzenia $A_1, \dots, A_n$ nazywamy niezależnymi, gdy

$$P(A_{i_1} \cap \dots \cap A_{i_k}) = P(A_{i_1}) \cdot \dots \cdot P(A_{i_k})$$

dla wszystkich ciągów wskaźników $(i_1, \dots, i_k)$, gdzie $1 \leq i_1 < \dots < i_k \leq n$, $k = 2, 3, \dots, n$

1.7.2. Własności

1. Jeśli zdarzenia A_1 i A_2 są niezależne, to A_1 i A_2' , A_1' i A_2 , oraz A_1' i A_2' są parami zdarzeń niezależnych
2. Jeśli $A_1, \dots, A_n$ są niezależne, to niezależne są także $B_1, \dots, B_n$, gdzie $B_i = A_i$ lub $B_i = A_i'$, $i = 1, \dots, n$
3. Następujące warunki są równoważne:
  - Zdarzenia $A_1, \dots, A_n$ są niezależne
  - Dla każdego ciągu $B_1, \dots, B_n$, gdzie $B_i = A_i$ lub $B_i = A_i'$, $i = 1, \dots, n$, zdarzenia B_i są niezależne
  - Dla każdego ciągu $B_1, \dots, B_n$, gdzie $B_i = A_i$ lub $B_i = A_i'$, $i = 1, \dots, n$ zachodzi równość

$$P(B_{i_1} \cap \dots \cap B_{i_k}) = P(B_{i_1}) \cdot \dots \cdot P(B_{i_k})$$

4. Gdy $A_1, \dots, A_n$ są niezależne, to

$$P\left(\bigcup_{i=1}^n A_i\right) = 1 - P\left(\bigcap_{i=1}^n A_i'\right) = 1 - \prod_{i=1}^n (1 - P(A_i))$$

1.8. Schemat Bernoulliego

Schematem Bernoulliego będziemy nazywać skończony ciąg niezależnych powtórzeń tego samego doświadczenia o dwóch możliwych wynikach, nazywanych umownie sukcesem i porażką. Poszczególne doświadczenia będziemy nazywać próbami Bernoulliego.

1.8.1. Twierdzenie

Prawdopodobieństwo pojawienia się dokładnie k sukcesów w schemacie Bernoulliego n prób, z prawdopodobieństwem sukcesu w pojedynczej próbie równym p wynosi

$$\binom{n}{k} \cdot p^k \cdot (1-p)^{n-k}$$

1.9. Lemat Borela-Cantelliego

Dla dowolnego ciągu zdarzeń (A_n) , definiujemy zbiór zdarzeń, które zachodzą nieskończenie często jako:

$$\{A_n \text{ n.c.}\} = \bigcap_{m=1}^{\infty} \bigcup_{n=m}^{\infty} A_n$$

1.9.1. Lemat 1

Jeśli $\sum_{n=1}^{\infty} P(A_n) < \infty$, to $P(\{A_n \text{ n.c.}\}) = 0$

1.9.2. Lemat 2

Jeśli zdarzenia $A_1, A_2, \dots$ są niezależne i $\sum_{n=1}^{\infty} P(A_n) = \infty$, to $P(\{A_n \text{ n.c.}\}) = 1$

2. Część II - Zmienna losowa

2.1. Zmienna losowa

Funkcję $X : \Omega \rightarrow \mathbb{R}$ nazywamy zmienną losową o wartościach w $\mathbb{R}$, jeśli dla każdego $a \in \mathbb{R}$ zbiór $X^{-1}([-\infty, a])$ jest zdarzeniem, czyli $X^{-1}([-\infty, a]) \in \mathcal{F}$

2.2. Rozkład prawdopodobieństwa

Rozkładem prawdopodobieństwa zmiennej losowej X nazywamy prawdopodobieństwo μ_X , określone na zbiorach borelowskich $\mathbb{R}$ zależnością

$$\mu_X(B) = P(X^{-1}(B)), \quad B \in \mathcal{B}(\mathbb{R})$$

Uwaga: Zmienne losowe równe z prawdopodobieństwem 1 są nierozróżnialne z punktu widzenia teorii.

2.3. Rozkłady dyskretne

Zmienna losowa X ma rozkład dyskretny, jeśli istnieje taki zbiór przeliczalny $\mathcal{S} \subset \mathbb{R}$, że $\mu_X(\mathcal{S}) = 1$.

2.3.1. Rozkład rzutu kością

Niech X będzie wynikiem rzutu symetryczną kostką. Wtedy

$$\mu_X(\{i\}) = P(X = i) = \frac{1}{6}, \quad \text{gdy } i = 1, 2, \dots, 6$$

2.4. Rozkład Bernoulliego

Niech X oznacza liczbę sukcesów w schemacie Bernoulliego n z prawdopodobieństwem sukcesu p w pojedynczym doświadczeniu. Prawdopodobieństwo uzyskania dokładnie K sukcesów wynosi

$$p_k = P(X = k) = \binom{n}{k} p^k (1-p)^{n-k}$$

Mówimy, że zmienna losowa ma rozkład Bernoulliego.

2.5. Rozkład geometryczny

Wykonujemy co sekundę doświadczenia Bernoulliego, aż do chwili otrzymania sukcesu. Niech X oznacza liczbę wykonanych doświadczeń, Y - mierzony w sekundach czas. Wyznaczamy rozkłady tych zmiennych

2.6. Rozkłady ciągłe

Zmienna losowa X ma rozkład ciągły, gdy istnieje taka funkcja $f : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$, że

$$\mu_X(A) = \int_A f(x) dx, A \in \mathcal{B}(\mathbb{R})$$

Funkcję f nazywamy gęstością rozkładu μ_X .

2.6.1. Stwierdzenie 1

Jeśli zmienna losowa X ma rozkład ciągły o gęstości f i (z prawdopodobieństwem 1) $X \in (a, b)$, funkcja $\psi : (a, b) \rightarrow \mathbb{R}$ jest klasy $\mathcal{C}^1$ oraz $\psi'(x) \neq 0$ dla $x \in (a, b)$, to zmienna losowa $Y = \psi(X)$ ma rozkład ciągły o gęstości

$$g(y) = f(h(y)) |h'(y)| 1_{\psi(l)}(y)$$

gdzie $h(s) = \psi^{-1}(s)$, $l = (a, b)$.

2.6.2. Stwierdzenie 2

Jeśli zmienna losowa X ma rozkład ciągły o gęstości f_X , to zmienna losowa $Y = aX + b$, gdzie $a \neq 0$, ma rozkład ciągły o gęstości

$$f_Y(u) = f_X\left(\frac{u-b}{a}\right) \frac{1}{|a|}$$

2.6.3. Rozkład jednostajny

Gdy gęstość jest stała w przedziale $[a, b]$, a dokładniej

$$f(x) = \begin{cases} \frac{1}{b-a}, & x \in [a, b] \\ 0, & x \notin [a, b] \end{cases}$$

2.7. Rozkład wykładniczy

Powiemy, że zmienna losowa X ma rozkład wykładniczy z parametrem $\lambda > 0$, gdy gęstość ma postać

$$f(x) = \lambda e^{-\lambda x} 1_{[0, \infty)}(x)$$

2.8. Dystrybuanta

Dystrybuantą zmiennej losowej $X : \Omega \rightarrow \mathbb{R}$ nazywamy funkcję $F_X : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$, określoną zależnością

$$F_X(t) = P(X \leq t)$$

2.8.1. Własności

Dystrybuanta D_X zmiennej losowej X ma następujące własności:

1. F_X jest niemalejąca
2. $\lim_{t \rightarrow \infty} F_X(t) = 1$; $\lim_{t \rightarrow -\infty} F_X(t) = 0$
3. F_X jest prawostronnie ciągła

2.8.2. Twierdzenie

Jeżeli funkcja $F : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ spełnia podane wcześniej własności dystrybuanty, to jest dystrybuantą pewnej zmiennej losowej; jej rozkład jest wyznaczony jednoznacznie.

Jeśli dystrybuanta F_X jest ciągła w punkcie t , to $P(X = t) = 0$, a gdy F_X ma skok o wielkości d , to $P(X = t) = d > 0$.

2.9. Działania na rozkładzie zmiennej losowej

1. Niech $P(X = 2) = P(X = -2) = \frac{1}{6}$, $P(X = 0) = \frac{2}{3}$. Wyznaczyć rozkład zmiennej losowej $Y = X^2$.
2. Niech X ma rozkład wykładniczy z parametrem 1. Znaleźć rozkład $Y = e^{-X}$.
3. Zmienna losowa X ma rozkład jednostajny na $[0, 3]$. Znaleźć rozkłady zmiennych losowych $Y = \min(X, X^2)$ i $Z = \max(2, X)$. Czy są to rozkłady ciągłe?

2.10. Wartość oczekiwana

2.10.1. Przypadek dyskretny

Niech X ma rozkład $\{(x_i, p_i) : i \in I\}$. Mówimy, że wartość oczekiwana zmiennej losowej X istnieje, gdy $\sum_{i \in I} |x_i| p_i < \infty$. Wtedy wartością oczekiwaną zmiennej losowej nazywamy liczbę

$$\mathcal{E}X = \sum_{i \in I} x_i p_i < \infty$$

W przeciwnym razie powiemy, że zmienna losowa nie ma wartości oczekiwanej.

2.10.2. Przypadek ciągły

Żałóżmy, że zmienna losowa X ma rozkład ciągły z gęstością f . Mówimy, że istnieje wartość oczekiwana, gdy

$$\int_{-\infty}^{\infty} |x| f(x) dx < \infty$$

Wartością oczekiwaną nazwiemy wtedy liczbę

$$\mathcal{E}X = \int_{-\infty}^{\infty} x f(x) dx$$

2.11. Wartość oczekiwana dla funkcji od zmiennej losowej

Niech $\varphi : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ będzie dowolną funkcją.

2.11.1. Przypadek dyskretny

Jeśli zmienna losowa X ma rozkład dyskretny $\{(x_i, p_i) : i \in I\}$, to wartość oczekiwana $\varphi(X)$ istnieje wtedy i tylko wtedy, gdy zbieżny jest szereg $\sum_{i \in I} |\varphi(x_i)|p_i$. Wtedy

$$\mathcal{E}\varphi(X) = \sum_{i \in I} \varphi(x_i)p_i$$

2.12. Własności wartości oczekiwanej

2.12.1. Twierdzenie

Założmy, że istnieją wartości oczekiwane $\mathcal{E}X$ i $\mathcal{E}Y$. Wtedy

1. jeśli $X \geq 0$, to $\mathcal{E}X \geq 0$
2. jeśli $X \leq Y$, to $\mathcal{E}X \leq \mathcal{E}Y$
3. $|\mathcal{E}X| \leq \mathcal{E}|X|$
4. dla $a, b \in \mathbb{R}$ istnieje wartość oczekiwana zmiennej $aX + bY$ i

$$\mathcal{E}(aX + bY) = a\mathcal{E}X + b\mathcal{E}Y$$

5. jeśli $X = 1_A$, to $\mathcal{E}X = P(A)$

2.12.2. Stwierdzenie

1. Jeżeli X jest zmienną losową przyjmującą wartości całkowite nieujemne, to $\mathcal{E}X = \sum_{n=1}^{\infty} P(X \geq n)$.
2. Jeśli $X \geq 0$, to

$$\mathcal{E}X = \int_0^{\infty} (1 - F_X(t))dt = \int_0^{\infty} P(X > t)dt$$

przy czym istnienie jednego z tych wyrażeń implikuje istnienie pozostałych i ich równość.

2.13. Wariancja

Założmy, że $\mathcal{E}X = m$. Jeśli $\mathcal{E}((X - m)^2) < \infty$, to tę liczbę nazwiemy wariancją zmiennej losowej X o wartościach rzeczywistych i oznaczamy

$$\mathcal{D}^2 X = \mathcal{E}((X - m)^2) \mathcal{D}^2 X = \mathcal{E}X^2 - (\mathcal{E}X)^2$$

2.13.1. Twierdzenie (własności)

Jeśli X jest zmienną losową, dla której $\mathcal{E}X^2 < \infty$, to istnieje $\mathcal{D}^2 X$ oraz:

1. $\mathcal{D}^2 X \geq 0$; $\mathcal{D}^2 X = 0$ wtedy i tylko wtedy, gdy $P(X = c) = 1$ dla pewnej stałej c
2. $\mathcal{D}^2(cX) = c^2 \mathcal{D}^2 X$
3. $\mathcal{D}^2(X + a) = \mathcal{D}^2 X$

2.14. Momenty

Momentem absolutnym rzędu $r > 0$ nazywamy liczbę $\mathcal{E}|X|^r$, a momentem zwykłym liczbę $\mathcal{E}(X^r)$. Ostatnie wyrażenie ma zawsze sens dla liczb naturalnych. Liczbę $\mathcal{E}(X - \mathcal{E}X)^r$ nazywamy momentem centralnym.

2.15. Kowariancja

Kowariancją całkowalnych zmiennych losowych X i Y , spełniających warunek $\mathcal{E}|XY| < \infty$, nazywamy wielkość

$$\text{cov}(X, Y) = \mathcal{E}((X - \mathcal{E}X)(Y - \mathcal{E}Y)) \text{cov}(X, Y) = \mathcal{E}(XY) - \mathcal{E}X\mathcal{E}Y$$

2.16. Współczynnik korelacji

Współczynnik korelacji definiujemy jako

$$\rho(X, Y) = \frac{\text{cov}(X, Y)}{\sqrt{(\mathcal{D}^2 X)(\mathcal{D}^2 Y)}}, \quad \mathcal{D}^2 X, \mathcal{D}^2 Y > 0$$

2.16.1. Twierdzenie

Jeżeli zmienne losowe $X_1, \dots, X_n$ mają wariancje, to istnieje wariancja ich sumy i

$$\mathcal{D}^2(X_1 + \dots + X_n) = \sum_{i=1}^n \mathcal{D}^2 X_i + 2 \sum_{1 \leq i < j \leq n} \text{cov}(X_i, X_j)$$

2.17. Rozkłady

Rozkładem prawdopodobieństwa zmiennej losowej X o wartościach w $\mathbb{R}^n$ nazywamy rozkład prawdopodobieństwa μ_X , określony na $\mathcal{B}(\mathbb{R}^n)$ zależnością

$$\mu_X(B) = P(X^{-1}(B)), \quad B \in \mathcal{B}(\mathbb{R}^n)$$

2.17.1. Rozkłady brzegowe

$$P(X_j \in B) = P(X_1 \in \mathbb{R}, \dots, X_{j-1} \in \mathbb{R}, X_j \in B, X_{j+1} \in \mathbb{R}, \dots, X_n \in \mathbb{R})$$

2.18. Typy rozkładów wektora losowego

2.18.1. Rozkład dyskretny

Wektor losowy (X, Y) nazywamy dyskretnym, jeśli istnieje zbiór przeliczalny $S \subset \mathbb{R}^2$, dla którego $\mu_X(S) = 1$

2.18.2. Rozkład ciągły

Mówimy, że wektor losowy (X, Y) ma rozkład ciągły, gdy istnieje gęstość, czyli funkcja $f : \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}$ taka, że

$$P((X, Y) \in A) = \iint_A f(x, y) dx dy, \quad A \in \mathcal{B}(\mathbb{R}^2)$$

2.19. Dystrybuanta wektora losowego

Dystrybuantą wektora losowego (X, Y) o wartościach w $\mathbb{R}^2$ nazywamy funkcję $F_{(X, Y)} : \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}$ określoną zależnością

$$F_{(X, Y)}(t, s) = P(X \leq t, Y \leq s) = \mu_X((-\infty, t] \times (-\infty, s])$$

2.20. Wartość oczekiwana wektora losowego

Wartością oczekiwaną wektora losowego $X = (X_1, \dots, X_n)$ o wartościach w $\mathbb{R}^n$ nazywamy wektor $\mathcal{E}X = (\mathcal{E}X_1, \dots, \mathcal{E}X_n)$, o ile wszystkie współrzędne mają wartość oczekiwaną.

2.21. Macierz kowariancji

Jeśli $\mathcal{D}^2 X_j < \infty$ dla każdego $j = 1, 2, \dots, n$, to macierz $Q_X = [c_{ij}]_{i,j=1,\dots,n}$, gdzie $c_{ij} = \text{cov}(X_i, X_j)$ nazywamy macierzą kowariancji wektora losowego $X = (X_1, \dots, X_n)$

Macierz kowariancji zmiennej losowej dwuwymiarowej (X, Y) :

$$\begin{bmatrix} \mathcal{D}^2 X & \text{cov}(X, Y) \\ \text{cov}(X, Y) & \mathcal{D}^2 Y \end{bmatrix}$$

2.22. Niezależność zmiennych losowych

Zmienne losowe $X_1, \dots, X_n$ o wartościach w $\mathbb{R}$, określone na $(\Omega, \mathcal{F}, P)$ nazywamy niezależnymi, gdy dla każdego ciągu zbiorów borelowskich $B_1, \dots, B_n$ zachodzi równość

$$P(X_1 \in B_1, X_2 \in B_2, \dots, X_n \in B_n) = P(X_1 \in B_1) \cdot \dots \cdot P(X_n \in B_n)$$

2.22.1. Niezależność rozkładów dyskretnych

Zmienne losowe $X_1, \dots, X_n$ o rozkładach dyskretnych są niezależne wtedy i tylko wtedy, gdy dla każdego ciągu $x_1, x_2, \dots, x_n$, gdzie $P(X_i = x_i) > 0$, $i = 1, \dots, n$

$$P(X_1 = x_1, \dots, X_n = x_n) = P(X_1 = x_1) \cdot \dots \cdot P(X_n = x_n)$$

2.22.2. Niezależność rozkładów ciągłych

Jeśli $X_1, \dots, X_n$ są zmiennymi losowymi o rozkładach ciągłych z gęstościami odpowiednio $g_1, \dots, g_n$, to zmienne te są niezależne wtedy i tylko wtedy, gdy $\mu_{(X_1, \dots, X_n)}$ jest rozkładem ciągłym z gęstością

$$g(x_1, \dots, x_n) = g_1(x_1) \cdot \dots \cdot g_n(x_n)$$

2.23. Niezależność funkcji od niezależnych zmiennych losowych

Założmy, że zmienne losowe

$$X_{1,1}, X_{1,2}, \dots, X_{1,k_1}, X_{2,1}, \dots, X_{2,k_2}, \dots, X_{n,1}, \dots, X_{n,k_n}$$

są niezależne. Niech $\varphi_j : \mathbb{R}^{k_j} \rightarrow \mathbb{R}$ będą takimi funkcjami, że $Y_j = \varphi_j(X_{j,1}, \dots, X_{j,k_j})$, $j = 1, 2, \dots, n$ są zmiennymi losowymi. Wówczas zmienne losowe $Y_1, \dots, Y_n$ są niezależne

2.24. Wartość oczekiwana iloczynu zmiennych losowych

Jeśli $X_1, \dots, X_n$ są niezależnymi zmiennymi losowymi, które mają wartość oczekiwaną, to istnieje wartość oczekiwana iloczynu $X_1 \cdot \dots \cdot X_n$ i

$$\mathcal{E}(X_1 \cdot \dots \cdot X_n) = \mathcal{E}X_1 \cdot \dots \cdot \mathcal{E}X_n$$

2.25. Wariancja sumy niezależnych zmiennych losowych

Jeżeli $X_1, \dots, X_n$ są niezależnymi zmiennymi losowymi, mającymi wariancję, to istnieje wariancja sumy i

$$\mathcal{D}^2\left(\sum_{i=1}^n X_i\right) = \sum_{i=1}^n \mathcal{D}^2 X_i$$

2.26. Sploty

2.26.1. Splot zmiennych dyskretnych

Splotem rozkładów zmiennych losowych nazywamy rozkład sumy zmiennych losowych niezależnych. Jeżeli X i Y są zmiennymi losowymi o rozkładach dyskretnych, to splot tych dwóch zmiennych wyraża się wzorem

$$P(X + Y = s) = \sum_{s_1, s_2: s_1 + s_2 = s} P(X = s_1, Y = s_2) = \sum_{s_1, s_2: s_1 + s_2 = s} P(X = s_1) \cdot P(Y = s_2)$$

2.26.2. Splot zmiennych ciągłych

Rozkład sumy niezależnych zmiennych losowych o rozkładach ciągłych jest zmienną losową o rozkładzie ciągłym z gęstością będącą splotem gęstości

$$(g_1 \cdot g_2)(z) = \int_{-\infty}^{\infty} g_1(z-y)g_2(y)dy$$

2.27. Nieskończone ciągi zmiennych niezależnych

Zmienne losowe $(X_\alpha)_{\alpha \in \Lambda}$ określone na tej samej przestrzeni probabilistycznej nazywamy niezależnymi, gdy dla każdego skończonego ciągu indeksów $i_1, \dots, i_n \in \Lambda$, $n \in \mathbb{N}$, zmienne losowe $X_{i_1}, \dots, X_{i_n}$ są niezależne.

2.28. Rozkład warunkowy

2.28.1. Rozkład warunkowy dla zmiennej dyskretnej

Dla wektora (X, Y) o rozkładzie dyskretnym i $P(Y = y) > 0$ możemy wyznaczyć prawdopodobieństwo warunkowe

$$P(X \in A | Y = y) = \frac{P(X \in A, Y = y)}{P(Y = y)} = \frac{\sum_{i: x_i \in A} P(X = x_i, Y = y)}{P(Y = y)}$$

2.28.2. Rozkład warunkowy dla zmiennej ciągłej

Gęstością rozkładu warunkowego X pod warunkiem $Y = y$ nazywamy funkcję określoną dla $x \in \mathbb{R}$ wzorem

$$f_{X|Y}(x|y) = \begin{cases} \frac{f(x, y)}{f_Y(y)}, & \text{o ile } f_Y(y) > 0 \\ g(x), & \text{w pozostałych przypadkach} \end{cases}$$

gdzie $f_Y(y) = \int_{-\infty}^{\infty} f(x, y)dx$ jest gęstością rozkładu brzegowego Y , a g dowolną ustaloną gęstością

2.29. Warunkowa wartość oczekiwana

2.29.1. Wartość oczekiwana rozkładu warunkowego

Dla danego rozkładu warunkowego zmiennej Y można wyznaczyć wartość oczekiwaną takiego rozkładu. Nazywamy ją warunkową wartością oczekiwaną Y i oznaczamy $\mathcal{E}(Y|X = x)$. Gdy rozkład jest dyskretny, to

$$\mathcal{E}(Y|X = x) = \sum_j y_j P(Y = y_j|X = x)$$

a gdy jest ciągły, to

$$\mathcal{E}(Y|X = x) = \int_{-\infty}^{\infty} y f_{Y|X}(y|x) dy$$

2.29.2. Twierdzenie

Gdy istnieje $\mathcal{E}Y$, to istnieje $\mathcal{E}(Y|X = x)$

2.29.3. Warunkowa wartość oczekiwana zmiennej losowej

Dla znanego rozkładu warunkowego zmiennej Y można wyznaczyć wartość oczekiwaną takiego rozkładu. Nazywamy ją warunkową wartością oczekiwaną Y i oznaczamy $\mathcal{E}(Y|X = x)$. Gdy rozkład jest dyskretny, to

$$\mathcal{E}(Y|X = x) = \sum_j y_j P(Y = y_j|X = x)$$

a gdy jest ciągły, to

$$\mathcal{E}(Y|X = x) = \int_{-\infty}^{\infty} y f_{Y|X}(y|x) dy$$

2.29.4. Warunkowa wartość oczekiwana zmiennej losowej Y pod warunkiem zmiennej losowej X

Warunkową wartość oczekiwaną zmiennej losowej Y pod warunkiem zmiennej losowej X , którą będziemy oznaczać $\mathcal{E}(Y|X)$, definiujemy wzorem

$$\mathcal{E}(Y|X) = m(X)$$

gdzie $m(x) = \mathcal{E}(Y|X = x)$.

2.29.5. Własności warunkowej zmiennej losowej

Niech (X, Y, Z) będzie wektorem losowym. Załóżmy, że wartości oczekiwane $\mathcal{E}X$ i $\mathcal{E}Y$ istnieją. Wtedy:

1. Jeśli $X \geq 0$, to $\mathcal{E}(X|Z) \geq 0$
2. $|\mathcal{E}(X|Z)| \leq \mathcal{E}(|X||Z)$
3. Dla $a, b \in \mathbb{R}$ istnieje warunkowa wartość oczekiwana $aX + bY$ i $\mathcal{E}((aX + bY)|Z) = a\mathcal{E}(X|Z) + b\mathcal{E}(Y|Z)$
4. Dla dowolnego zdarzenia A jest $\mathcal{E}(1_A|Z) = P(A|Z)$

Niech (X, Y) będzie wektorem losowym i niech $\mathcal{E}Y$ istnieje. Wtedy:

1. $\mathcal{E}(\mathcal{E}(Y|X)) = \mathcal{E}Y$
2. Gdy X, Y są niezależne, to $\mathcal{E}(Y|X) = \mathcal{E}Y$
3. Gdy $h(X)$ jest ograniczoną zmienną losową, to $\mathcal{E}(h(X)Y|X) = h(X)\mathcal{E}(Y|X)$

3. Część III - statystyka

3.1. Nierówność Czebyszewa

Niech X będzie nieujemną zmienną losową. Wtedy dla dowolnego $\epsilon > 0$

$$P(X \geq \epsilon) \leq \frac{\mathcal{E}X}{\epsilon}$$

3.1.1. Nierówność Markowa

Niech $p > 0$. Wtedy dla dowolnego $\epsilon > 0$

$$P(|X| \geq \epsilon) \leq \frac{\mathcal{E}|X|^p}{\epsilon^p}$$

3.1.2. Nierówność Czebyszewa-Bienaymé

Dla dowolnego $\epsilon > 0$

$$P(|X - \mathcal{E}X| \geq \epsilon) \leq \frac{\mathcal{D}^2 X}{\epsilon^2}$$

3.1.3. Wykładnicza nierówność Czebyszewa

Jeśli $\mathcal{E}e^{pX} < \infty$ dla pewnego $p > 0$, to dla $\lambda \in [0, p]$

$$P(X \geq \epsilon) \leq \frac{\mathcal{E}e^{\lambda X}}{e^{\lambda \epsilon}}$$

dla dowolnego ϵ

3.2. Prawa Wielkich Liczb

3.2.1. Prawo Wielkich Liczb Bernoulliego

Jeśli S_n jest liczbą sukcesów w schemacie Bernoulliego n prób z prawdopodobieństwem sukcesu w pojedynczej próbie równym p , to dla każdego $\epsilon > 0$

$$\lim_{n \rightarrow \infty} P\left(\left|\frac{S_n}{n} - p\right| \leq \epsilon\right) = 1$$

3.2.2. Słabe Prawo Wielkich Liczb (SPWL)

Niech $(X_n)_n$ będzie ciągiem zmiennych losowych takich, że:

1. $\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{\mathcal{D}^2 S_n}{n^2} = 0$
lub
2. X_n są parami nieskorelowane i mają wspólnie ograniczone wariancje

Niech $S_n = X_1 + \dots + X_n$, gdzie $n = 1, 2, \dots$. Wtedy $(X_n)_n$ spełnia SPWL, czyli dla każdego $\epsilon > 0$

$$\lim_{n \rightarrow \infty} P\left(\left|\frac{S_n - \mathcal{E}S_n}{n}\right| > \epsilon\right) = 0$$

3.2.3. Mocne Prawo Wielkich Liczb Bernoulliego

Oznaczmy przez S_n liczbę sukcesów w schemacie Bernoulliego n prób z prawdopodobieństwem sukcesu w pojedynczej próbie równym p . Wtedy dla każdego $\epsilon > 0$

$$\lim_{n \rightarrow \infty} P(\sup_{k \geq n} |\frac{S_k}{k} - p| \leq \epsilon) = 1$$

3.2.4. Twierdzenie Kołmogorowa

Jeśli $(X_n)_{n=1}^{\infty}$ jest ciągiem niezależnych zmiennych losowych takich, że $\mathcal{D}^2 X_n < \infty$, gdzie $n = 1, 2, \dots$, przy czym

$$\sum_{n=1}^{\infty} \frac{\mathcal{D}^2 X_n}{n^2} < \infty$$

to z prawdopodobieństwem 1

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{S_n - \mathcal{E}S_n}{n} = 0$$

3.2.5. Mocne Prawo Wielkich Liczb (MPWL) Kołmogorowa

Jeżeli $(X_n)_{n=1}^{\infty}$ jest ciągiem niezależnych zmiennych o jednakowym rozkładzie, $\mathcal{E}|X_1| < \infty$, $(X_n)_n$ spełnia MPWL, czyli

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{S_n}{n} = \mathcal{E}X_1$$

z prawdopodobieństwem 1

3.3. Twierdzenia Poissona

3.3.1. Twierdzenie Poissona

Jeśli $n \rightarrow \infty$, $p_n \rightarrow 0$ i $np_n \rightarrow \lambda > 0$, to

$$\binom{n}{k} p_n^k (1 - p_n)^{n-k} \xrightarrow{n \rightarrow \infty} \frac{\lambda^k}{k!} e^{-\lambda}$$

3.3.2. Twierdzenie

Niech zmienna losowa S_n ma rozkład Bernoulliego z parametrami n, p i niech $\lambda = np$. Wtedy dla każdego zbioru $B \subset \{0, 1, 2, \dots\}$ mamy

$$|P(S_n \in B) - \sum_{k \in B} \frac{\lambda^k}{k!} e^{-\lambda}| \leq \frac{\lambda^2}{n}$$

3.4. Rozkład Gaussa

$\mathcal{N}(0, 1)$ ma gęstość

$$\varphi(x) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{x^2}{2}}$$

Jeśli zmienna losowa X ma rozkład $\mathcal{N}(0, 1)$, to zmienna losowa $\sigma X + m$, gdzie $\sigma > 0$ ma rozkład $\mathcal{N}(m, \sigma^2)$ o gęstości $\varphi_{m,\sigma}(x) = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{(x-m)^2}{2\sigma^2}}$

3.5. Centralne Twierdzenie Graniczne (CTG)

3.5.1. Wersja najprostrza

Niech $X, X_1, X_2, \dots$ będą niezależnymi zmiennymi losowymi o tym samym rozkładzie, niech $\mathcal{E}X = m$ i $\mathcal{D}^2X = \sigma^2 > 0$. Wtedy dla każdego t

$$P\left(\frac{X_1 + \dots + X_n - nm}{\sigma\sqrt{n}} \leq t\right) \xrightarrow{n \rightarrow \infty} \Phi(t)$$

3.5.2. Twierdzenie de Moivre'a-Laplace'a

Niech $-\infty \leq a \leq b \leq \infty$, $h = \frac{1}{\sqrt{npq}}$. Wtedy

$$P\left(a \leq \frac{S_n - np}{\sqrt{npq}} \leq b\right) - \left(\Phi\left(b + \frac{1}{2}h\right) - \Phi\left(a - \frac{1}{2}h\right)\right) \xrightarrow{n \rightarrow \infty} 0$$

3.5.3. Twierdzenie Berry-Esséen

Jeśli (X_n) jest ciągiem niezależnych zmiennych losowych o tym samym rozkładzie i $\mathcal{E}|X_1|^3 < \infty$, $S_n X_1 + \dots + X_n$, $n = 1, 2, \dots$, to

$$\sup_{t \in \mathbb{R}} |P(\frac{S_n - \mathcal{E}S_n}{\sqrt{\mathcal{D}^2 S_n}} \leq t) - \Phi(t)| \leq C \frac{\mathcal{E}|X_1 - \mathcal{E}X_1|^3}{\sigma^3 \sqrt{n}}$$

gdzie $\sigma = \sqrt{\mathcal{D}^2 X_1}$, $\frac{1}{\sqrt{2\pi}} \leq C < \frac{4}{5}$

3.6. Populacja i próba

Pojedynczą wartość parametru nazywamy cechą statystyczną. Cechy mogą być ilościowe lub jakościowe.

Statystyczną populacją (lub w skrócie populacją) nazywamy zbiór wszystkich możliwych cech pewnego wybranego parametru.

Obiekt którego cechę badamy nazywamy jednostką statystyczną.

Prostą próbą losową o licznosci n nazywamy ciąg niezależnych zmiennych losowych $X_1, \dots, X_n$ określonych na populacji i takich, że każda z nich ma ten sam rozkład.

Statystyką nazywamy funkcję przypisującą wartości rzeczywiste dla próby losowej.

3.7. Średnia i częstość

3.7.1. Średnia ("cechy ilościowe")

Średnią w prostej próbie losowej $X_1, \dots, X_n$ o licznosci n nazywamy statystykę

$$\bar{X} = \frac{X_1 + \dots + X_n}{n}$$

3.7.2. Częstość ("cechy jakościowe")

Częstością występowania w prostej próbie losowej nazywamy statystykę

$$\hat{p} = \frac{\sum_{i=1}^n X_i}{n}$$

gdzie $X_1, \dots, X_n$ jest prostą próbą losową z rozkładu dwupunktowego o wartościach 0 i 1.

3.8. Estymatory

Statystykę $T(X_1, \dots, X_n)$ służącą do oszacowania nieznanego parametru populacji nazywamy estymatorem.

3.8.1. Wartość estymatora

Dla konkretnych wartości próby $T(x_1, \dots, x_n)$ nazywamy wartością estymatora.

3.8.2. Obciążenie estymatora

Niech θ będzie liczbą rzeczywistą oznaczającą nieznaną wartość parametru populacji i niech $\hat{\theta} = T(X_1, X_2, \dots, X_n)$ będzie pewnym estymatorem parametru θ . Różnicę między wartością średnią estymatora, a nieznaną wartością parametru, $\mu_{\hat{\theta}} - \theta$, nazywamy obciążeniem estymatora.

3.8.3. Estymator nieobciążony

Estymator $\hat{\theta}$ nazywamy nieobciążonym, gdy jego obciążenie jest równe 0, tzn. $\mu_{\hat{\theta}} = \theta$ dla dowolnej wartości θ , którą może przyjmować parametr i dowolnej liczności próby $n \geq 1$.

3.8.4. Estymator nieobciążony o minimalnej wariancji (NMW)

Niech θ będzie liczbą rzeczywistą oznaczającą nieznaną wartość parametru populacji. Nieobciążony estymator $\hat{\theta}(X_1, \dots, X_n)$ parametru θ nazywamy estymatorem nieobciążonym o minimalnej wariancji (w skrócie estymatorem NMW), jeżeli wśród wszystkich estymatorów nieobciążonych parametru θ nie istnieje estymator, którego wariancja byłaby mniejsza dla jakiegokolwiek wartości θ .

3.9. Błędy

3.9.1. Błąd średniokwadratowy

Wartość średnią kwadratu odległości $(\hat{\theta} - \theta)^2$, $\mu_{(\hat{\theta} - \theta)^2}$ nazywamy błędem średniokwadratowym estymatora $\hat{\theta}$.

3.9.2. Estymator dopuszczalny

Estymator $\hat{\theta}$, dla którego nie istnieje estymator $\tilde{\theta}$ taki, że $\mu_{(\tilde{\theta}-\theta)^2} \leq \mu_{(\hat{\theta}-\theta)^2}$ dla każdego θ i nierówność ostra zachodzi dla pewnego θ_0 , nazywamy estymatorem dopuszczalnym.

Dla dowolnego estymatora $\hat{\theta}$ jego błąd średniokwadratowy jest sumą jego kwadratu obciążenia

$$\mu_{(\hat{\theta}-\theta)^2} = \sigma_{\hat{\theta}}^2 + \mu_{(\hat{\theta}-\theta)^2}$$

3.9.3. Błąd standardowy

Błędem standardowym estymatora $\hat{\theta}$ nazywamy dowolny estymator jego odchylenia standardowego $\sigma_{\hat{\theta}}$ i oznaczamy go $SE_{\hat{\theta}}$.

4. Motywacyjna pszczoła

